De Amsterdamse anarchistische dreiging

De bestrijding van het anarchisme door de politie in Amsterdam tussen 1894-1910.

Masterscriptie Politiek en Parlement 15 juni 2020

Begeleider: Dr. M.H.C.H. Leenders

Björn Spekschoor, s458279

Inhoudsopgave

Inleiding 3

1. De Amsterdamse politie eind negentiende eeuw 9

1.1 Hervormingen 9

1.2 Incidenten 11

2. Opsporing en surveillance van anarchisten 13

2.1 Administratie en rapportages 13

2.2 Vreemdelingen 18

3. Lokale en internationale context 21

3.1 Anarchisten en Sociaaldemocraten 22

3.2 Buitenlandse samenwerking 24

Conclusie 30

Samenvatting 30

Veiligheidsdispositief 31

Slotbeschouwing 32

Bronnen 34

Literatuur 34

Inleiding

Op 12 februari 1894 gooit een anarchist in een café in Parijs een bom in het publiek met als doel zoveel mogelijk slachtoffers te maken. In het publiek zaten mannen, vrouwen en kinderen en dit werd gezien als een aanval op onschuldige burgers. De aanslagpleger, de 22-jarige Emile Henry, verklaarde dat deze burgers helemaal niet onschuldig waren, ze waren immers burgers van een staat en een aanval op burgers zag Henry dan ook als een aanval op de staat. Deze aanslag zorgde voor een schok in Europa. Voorheen pleegden anarchisten aanslagen op mensen met een publieke functie, zoals politieagenten, ministers of staatshoofden, maar nu konden dus ook gewone burgers het slachtoffer worden van deze gewelddadige politieke acties. De aanslagen in de jaren 1890 zorgden niet alleen voor grote angst, maar ook voor de actieve bestrijding van het anarchisme door nationale overheden. Zij zagen anarchisten als een gevaar voor de staat. Dit kwam onder meer door de ideologie die achter het anarchisme zat die uitging van een samenleving zonder een overheid.[1]

Het anarchisme als politieke stroming ontwikkelde zich in de negentiende eeuw met denkers als de Russische Michail Bakoenin, Peter Kropotkin en de Franse Pierre-Joseph Proudhon die het woord 'anarchisme' introduceerde. De aanhangers van deze beweging keerden zich tegen de staat, omdat die alleen maar het individu zou onderdrukken. De ontplooiing van het individu was belangrijk voor anarchisten om zo te ontkomen aan de paternalistische autoriteit van de staat.[2] Deze ideeën van het anarchisme werden verspreid door de globalisering, waardoor er kleine gemeenschappen van anarchisten konden ontstaan, zoals de historicus Florian Eitel aantoont in zijn studie naar de anarchisten in het dal van Saint-Imier in Zwitserland.[3] Dit geglobaliseerde, kosmopolitische anarchisme werd uiteindelijk ondermijnd door de Eerste Wereldoorlog, waarbij het anarchisme geen plek had in de verschillende concurrerende natiestaten, omdat die te internationaal georiënteerd zou zijn.

Deze ideeën worden vooral door filosofen en politiek theoretici bestudeerd. De anarchisten in de 19e eeuw zouden zich helemaal niet zoveel bezig hebben gehouden met specifieke vraagstukken over hoe het anarchisme er precies uit diende te zien. Zo wijst de historicus Divide Turcato erop dat de verhouding met de arbeidersbeweging een veel belangrijker thema was voor

[1] John Merriman, *The dynamite club: how a bombing in fin-de-siècle Paris ignited the age of modern terror* (New Haven 2016) xi.
[2] Nathan Jun, "Romantic Anarchism: Asceticism, Aestheticism, and Education", *Literature Compass* 13:1 (2016) 34-43, aldaar 35, 42.
[3] Florian Eitel, *Anarchistische Uhrmacher in der Schweiz. Mikrohistorische Globalgeschichte zu den Anfängen der anarchistischen Bewegung im 19. Jahrhundert* (2018) 33-34, 567.

de anarchisten.[4] Daarnaast waren het de aanslagen die door anarchisten werden gepleegd die de beeldvorming bepaalden over het anarchisme.

Terrorisme en veiligheid

In het onderzoek naar terrorisme heeft de politicoloog David C. Rapoport een model ontworpen waarin er hij een overzicht geeft van de vier golven van terrorisme die sinds het eind van de negentiende eeuw elkaar opvolgden. Het anarchistisch terrorisme was de eerste golf en vond plaats tussen 1880 en 1920 gevolgd door antikoloniaal terrorisme (1920-jaren 1960), terrorisme van Nieuw Links (1960-1990) en het religieus terrorisme (1979-heden).[5] Voor historici is deze voorstelling van terrorisme te simplificerend. De historicus Paul Schulte stelt dat terrorisme op deze manier wordt neergezet als "Nebenprodukt historischer Prozesse".[6] Vergelijkingen tussen het terrorisme eind negentiende eeuw en dat van vandaag de dag worden vaak gemaakt, maar wanneer er vaker gewezen wordt op de overeenkomsten dan de verschillen dan wordt de historische eigenheid van het anarchistisch terrorisme te veel genegeerd. De historicus Richard Bach Jensen wijst dan ook graag op de verschillen met het hedendaags terrorisme.[7] Zo waren anarchisten over het algemeen veel minder georganiseerd en waren het voornamelijk individuen die zelfstandig opereerden. Ook lijken de sociaaleconomische omstandigheden een veel belangrijkere rol te hebben gespeeld bij de anarchisten dan bij jihadisten.[8]

Toch kan er ook gewezen worden op een paar belangrijke overeenkomsten tussen het terrorisme toen en nu. Zo is in elke periode of "golf" van terrorisme het creëren van een atmosfeer van angst een belangrijk doel. Terrorisme behelst een dynamische interactie tussen groepen of individuen om bepaalde politieke doelen te behalen. Als laatste is terrorisme een antwoord op de verzwakte autoriteit van de territoriale natiestaat in periodes van politieke instabiliteit. Deze drie kenmerken komen van de Britse historicus Martin A. Miller.[9] Millers definitie van terrorisme met de drie kenmerken is bruikbaarder voor onderzoek naar terrorisme. Zo hoeft terrorisme niet enkel een middel te zijn van groepen of individuen in de samenleving, maar kan het ook aangewend

[4] Divide Turcato, "European Anarchism in the 1890s: Why Labor Matters in Categorizing Anarchism", *Working USA: The Journal of Labor and Society 12* (2009) 451-466, aldaar 452, 463.
[5] Hartmut Rübner, "Kampf gegen die Attentäter und Verschwörer. Anarchismus in den „Terrorist Studies" – ein Forschungsüberblick", *Sozial. Geschichte Online* 16 (2015) 9-52, aldaar 12.
[6] Ibidem, 14.
[7] Richard Bach Jensen, "The International Campaign Against Anarchist Terrorism, 1880-1930s", *Terrorism and Political Violence* 21:1 (2009) 89-109, aldaar 104-106. Jensen wijst ook op de overeenkomst dat staten terroristen martelen, zoals Spanje dat deed in de 19e eeuw en de VS vandaag de dag in Guantánamo Bay.
[8] Ibidem.
[9] Martin A. Miller, *The Foundations of Modern Terrorism. State, Society and the Dynamics of Political Violence* (2012).

worden door nationale staten. Hierbij valt te denken aan de Terreur tijdens de Franse Revolutie of de repressie van de Commune van Parijs in 1871.[10]

Een andere belangrijke overeenkomst in het terrorisme van de 19e eeuw en dat van vandaag is volgens Miller de manier waarop aanslagen worden ontvangen door de overheden en de media. Wetenschappers erkennen dat de overheid vaak reageert op de dreiging van anarchistische aanslagen, waarbij die dreiging groter wordt voorgesteld dan dat die in werkelijkheid is. Kranten creëerden daarnaast een mythe waarin er sprake was van een internationaal opererende anarchistische samenzwering.[11] Hoewel deze dreiging dus niet per se overeenkwam met de werkelijkheid, hebben veel autoriteiten wel gereageerd op deze dreiging en in het bijzonder op het veiligheidsbeleid.

Aan het eind van de negentiende eeuw was er ook in Nederland angst voor het anarchisme, al heeft er in die periode nooit echt een anarchistische aanslag plaatsgevonden binnen de landsgrenzen. Dat wil niet zeggen dat anarchisten niet actief waren. Met name in Amsterdam waren ze aanwezig. In 1910 waren er bij de Amsterdamse politie 233 personen bekend met naam, toenaam, geboorteplaats en adres. De meeste van de geregistreerde personen waren in deze tijd van de oudere generatie, zoals historicus Jan Stutje vaststelt in zijn biografie over Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De meeste mensen van die generatie hadden de hoogtijdagen van de Sociaal Democratische Bond (SDB) onder Domela Nieuwenhuis nog meegemaakt.[12] In 1898 had de minister van Justitie onder invloed van het Internationale Politie Congres de Commissie-Kist ingesteld om onderzoek te doen naar een politiehervorming waarbij er gekeken werd of er meer toezicht kon komen op vreemdelingen die een gevaar konden vormen voor de openbare orde en rust (veel anarchistische aanslagplegers kwamen uit het buitenland bv. Italië).[13] Deze dreiging was onderdeel van wat de historicus Beatrice de Graaf benoemt als het "veiligheidsdispositief": enerzijds de praktische toepassing van nieuwe informatie-, communicatie en transporttechnologieën [plaatsvond] en anderzijds […] nieuwe opvattingen en ideeën over veiligheid en het bijbehorende beleid".[14] Het veiligheidsdispositief is afgeleid van het concept 'dispositief' van de Franse filosoof Michel Foucault waarbij het gaat om het samenspel van

[10] Ibidem, 1, 9, 110, 114.
[11] Haia Shpayer-Makov, "Anarchism in British Public Opinion 1880-1914", *Victorian Studies 3*1:4 (1988) 487-516, aldaar 487, 515; Rübner, "Kampf gegen die Attentäter", 14.
[12] Jan Willem Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair* (Amsterdam 2012), 292.
[13] Cyrille Fijnaut, *Op dat de macht een toevlucht zij? Een historische studie van het politieapparaat als een politieke instelling* (Arnhem 1979) 953-954, 968, 971-976; Wouter Klem, "Dynamiet onder de Dam. De rol van de anarchistische samenzwering bij de institutionalisering en professionalisering van Nederlands veiligheidsbeleid: 1881-1914" (Research Masterthesis, 2013), vii.
[14] Beatrice de Graaf, "Van 'helsche machines' en Russische provocateurs. De strijd tegen het anarchisme in Nederland", *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125:3 (2012) 314-331, aldaar 316.

machtsrelaties op een bepaald moment in de tijd. De Graaf laat zien dat vooral in Amsterdam er af en toe anarchistische activiteiten waar te nemen waren. Veel onderzoek naar de bestrijding van het anarchisme door de veiligheidsdiensten, waaronder de politie is in Nederland echter nog niet gedaan. Dit geeft De Graaf ook al aan. De criminoloog Cyrille Fijnaut heeft dit in de jaren 1970 wel gedaan voornamelijk op landelijk niveau. Plaatselijke anarchistische dreigingen laat hij buiten beschouwing. Wel wijst hij op de bestrijding van de onlusten onder de socialisten in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam in de jaren 1870 en 1880.[15]

Waar Fijnaut de politiegeschiedenis vanuit de nationale overheid bekijkt doet de historicus Guus Meershoek dat vanuit de lokale politiedienst van Amsterdam. Wat hem onderscheidt van Fijnaut is dat hij meer als een historicus te werk gaat en daarbij gebeurtenissen die plaatsvonden in de negentiende eeuw aangrijpt om te laten zien hoe die voor een breuk zorgen in de organisatie van het politieapparaat. Zo vond in 1891 het Taptoe-schandaal plaats. De Duitse keizer Wilhelm II bracht een bezoek aan Amsterdam, maar de politie was te laat met de afzetting voor het publiek. Hierdoor greep de politie hard in om de mensen weg te houden van de hoogwaardigheidsbekleders. De verontwaardiging was groot en het leidde tot het ontslag van de hoofdcommissaris. Hij werd opgevolgd door een nieuwe commissaris die de Amsterdamse politie zou moderniseren naar Rotterdams voorbeeld om zo het korps te professionaliseren.[16] De historicus Pieter Spierenburg stelt dat de vierdelige serie *De Geschiedenis van de Nederlandse Politie* waar Meershoek een bijdrage aan heeft geleverd te veel gericht is op de politiek-organisatorische aspecten. Het daadwerkelijk optreden van de politie wordt volgens hem als een secundair aandachtspunt gezien. Er zou te veel gebruik zijn gemaakt van de opgestelde regels voor de politiecorpsen in plaats van de praktijk te onderzoeken.[17] Meershoek gebruikt inderdaad meerdere incidenten om te beschrijven welke gevolgen die gebeurtenissen hadden voor de organisatie van de politie in Amsterdam en niet hoe de politie gedurende de hele onderzochte periode te werk ging. De historicus Nelleke Manneke heeft in haar proefschrift onderzoek gedaan naar de Rotterdamse politie in de periode van 1870 tot 1914.[18] Zij heeft hierin al voor een deel onderzoek gedaan naar de dagelijkse bezigheden van de recherche, zoals het opsporen van weggelopen minderjarigen of buitenlandse voortvluchtigen. Tegelijkertijd heeft ze ook aandacht voor de reorganisaties binnen de gemeentepolitie. Hierbij dient vermeld te worden dat Fijnaut haar promotor was en haar wees op de casus van de Rotterdamse

[15] Fijnaut, *Op dat de macht een toevlucht zij?*, 954-956.
[16] Guus Meershoek, *De Geschiedenis van de Nederlandse Politie. De gemeentepolitie in een veranderende samenleving* (Amsterdam 2007) 108-110.
[17] Pieter Spierenburg, "Sociale controle, misdaad en het geweldsmonopolie. De veranderende rol van de politie", *BMGN – Low Countries Historical Review* 123:3 (2008) 394-402, aldaar 398.
[18] Nelleke Manneke, *Uit oogpunt van policie. Organisatie en repressie in Rotterdam tussen 1870 en 1914* (Arnhem 1992).

politie. Spierenburg was haar copromotor en heeft meegedacht "over de wijze waarop het onderzoek gestalte moest krijgen."[19] Het onderzoek naar de Rotterdamse politie verwerkte dus zowel de politieorganisatie alsook de dagelijkse praktijk van de politie.

De bestrijding van het anarchisme door de veiligheidsdiensten wordt daarmee van twee invalshoeken bekeken. Enerzijds worden casussen van anarchistische incidenten gebruikt als aanleiding voor daaropvolgende hervormingen binnen het politieapparaat of in de veranderende relatie tussen de overheid en de politie (hierbij valt te denken aan de positie van de burgemeester als ordehandhaver). Tegelijkertijd wordt er gekeken hoe de politie en recherche dagelijks te werk gingen bijvoorbeeld welke methodes ze hiervoor gebruikten. Deze verschillende benaderingen vragen ook om verschillende bronnen. Om de politieorganisatie te onderzoeken gebruiken historici en criminologen (plaatselijke) wetten en voorschriften van de politie. De dagelijkse praktijk wordt eerder onderzocht aan de hand van verslagen die achteraf geschreven werden. De voornaamste bronnen van De Graaf zijn brieven van de procureur-generaal aan de minister van Justitie die in het Archief van de minister van Justitie liggen. Ze stelt dat hier de "echte anarchismezaken" terecht zouden komen.[20] Hoewel dit niet onwaar is, geeft deze benadering geen volledig beeld van hoe de politie en recherche omgingen met de anarchistische dreiging. Hiervoor zal een onderzoek op plaatselijk niveau beter geschikt zijn, omdat dan meer beschrijvingen naar boven komen die gaan over de technieken die de politie gebruikte in aanpak van het anarchisme.

Daarom wordt hier onderzocht hoe er door de Amsterdamse politie geanticipeerd op signalen van dreiging door anarchisten in de periode 1894-1910? Deze vraag zal worden beantwoord met een aantal deelvragen: Hoe zag het Amsterdamse politieapparaat eruit? Welke informatie had het Amsterdamse hoofdbureau over anarchisten en hoe greep de politie in om anarchistische activiteiten te voorkomen in de stad? En welke dreiging zag de politieleiding in het anarchisme en hoe paste dit in de internationale context?

De eerste deelvraag zal voor een groot deel worden beantwoord op basis van secundaire literatuur. Bij het onderzoeken van de tweede deelvraag zijn de diensttelegrammen en mededelingen uit het archief van de politie te Amsterdam het best geschikt, omdat dit over de dagelijkse praktijk ging. Specifiek worden de bronnen in het archief van de recherche bekeken die voornamelijk bestaan aan uit registers en indexen betreffende anarchisten en anarchisme. Voor de derde deelvraag wordt er gekeken naar het archief van de politie en de daarbij behorende dienstorders. Deze geven een

[19] Ibidem, 143-145.
[20] De Graaf, "Van 'helsche machines' en Russische provocateurs", 330.

indicatie van hoe de politieleiding de anarchisten als een bedreiging zag in die periode en hoe dit verschilde of overeenkwam met de sociaaldemocraten. De internationale context wordt bekeken aan de hand van literatuur met aanvullingen uit het archief.

De bronnen uit het archief zijn van zowel de politie (hoofdbureau) als de recherche van Amsterdam. Politieagenten hielden zich relatief weinig bezig met anarchisten, dat was een taak van de recherche, daarom zijn hier ook de meeste bronnen te vinden. De bronnen uit het recherchearchief zijn indexen op gefotografeerde anarchisten, registers van Nederlandse anarchisten, indexen op stukken betreffende anarchisten en anarchisme en enkele korte rapporten. De stukken waar de indexen en registers naar verwijzen ontbreken echter, omdat deze niet in het archief aangetroffen werden. Het onderzoek richt zich op de periode 1894 tot 1910. In 1894 pleegde Émile Henry de aanslag en Parijs die ook invloed had op het anarchismeonderzoek in Amsterdam. De laatst vermelde bron komt uit 1910. De tussenliggende periode kende enkele belangrijke incidenten waarbij anarchisten betrokken waren. Dit zijn bijvoorbeeld 1898 met de inhuldiging van koningin Wilhelmina en de moord op keizerin Elizabeth, het jaar 1901 met de moord op de president van de Verenigde Staten en een aantal stakingen in Amsterdam waar mogelijk anarchisten bij betrokken waren.

1. De Amsterdamse politie eind negentiende eeuw

Voordat er gekeken wordt naar hoe de Amsterdamse politie te werk ging, wordt er eerst een overzicht gegeven van hoe het Amsterdamse politieapparaat eruitzag op de onderdelen die relevant zijn voor dit onderzoek. Op basis van secundaire literatuur wordt er een globaal overzicht gegeven en worden enkele omslagpunten uitgelicht om zo de professionalisering van de politie in de Europese context te schetsen.

1.1 Hervormingen

In de loop van de negentiende eeuw kreeg de politie steeds meer taken. Het werk bestond niet meer alleen uit beveiligen, maar het ging samen met "preventieve, op verzorging gerichte initiatieven."[21] Zo ging de politie zich ook bezighouden met onder meer straatschenderij, dronkenschap en prostitutie.[22] Overheden werden gevoeliger voor grote publieke ongeregeldheden en daarom probeerden ze meer greep te krijgen op de politie. De gemeentepolitiek werd daarbij belangrijker wanneer het ging over de leiding over de politie. De Gemeentewet van Thorbecke uit 1851 legde de leiding over de ordehandhaving in handen van de burgemeester.[23] In 1878 werd de Amsterdamse politie na veel debat hervormd door het gemeentebestuur aan de hand van de plannen van burgemeester Cornelis den Tex. In de jaren zeventig had Amsterdam immers een demografische en economische groei gezien en dit bood de gelegenheid om het politiecorps uit te breiden.[24] Het bestuur besloot tot een "politie in een hiërarchisch verband, nauwkeurig gedefinieerd gedrag voorgeschreven, hun aantal fors uitgebreid en tegelijk alle losse verordeningen in een Algemene Politieverordening ondergebracht" waarna de gemeenteraad instemde met de Algemene Politieverordening.[25] Het doel van de politie in die tijd was om op een vergelijkbaar niveau te komen met de politiediensten van Londen en Parijs.[26] Meestal hadden de uitbreidingen van de Amsterdamse politie echter weinig te maken met toegenomen criminaliteit, maar wel de groei van

[21] Manneke, *Uit oogpunt van policie*, 8.
[22] Clive Emsley, Barbara Weinberger, *Policing Western Europe. Politics, Professionalism, and Public Order, 1850-1940* (Westport 1991), xi-xii.
[23] Meershoek, *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving,* 94.
[24] Jaap van der Linden, "De ontwikkeling van het Amsterdamse politieapparaat (1840-1940)" in: Sjoerd Faber eds., *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) 41-50, aldaar 44.
[25] Meershoek "De stad onder toezicht", 298, 330; Fijnaut, *Opdat de macht een toevlucht zij?*, 956.
[26] Ibidem, 330.

de bevolking waardoor de gemeente zich genoodzaakt zag het corps uit te breiden om zo de "normale, ordelijke gang van zaken" te kunnen garanderen.[27]

In de jaren 1890 was het echter Rotterdam die voorop zou lopen met een modern politieapparaat in Nederland. De hoofdcommissaris van de politie in Rotterdam was destijds Willem Voormolen, een voormalig militair bij de marine. Hij maakte een studiereis door Europa om de politie in andere steden te bekijken zoals in Parijs, Bordeaux, Berlijn, Hamburg en Londen. Hierbij deed hij inspiratie op die hij zou gebruiken voor de hervorming van de Rotterdamse politie.[28] Deze hervorming zou het model worden voor de politie in de hoofdstad.[29] Over het in de gaten houden van anarchisten wordt volgens Manneke weinig gemeld. De recherche hield zich vanaf ongeveer 1902 (gegevens van daarvoor ontbreken) meer bezig met weggelopen minderjarigen en buitenlandse voortvluchtigen.[30]

Voordat Amsterdam deze hervormingen ging doorvoeren, had het al enkele veranderingen in de jaren 1880 doorgevoerd. Zo werd de rechercheafdeling van Amsterdam vanaf 1880 als een aparte tak van de politie erkend en ze kreeg daarbij een eigen opleiding. In het begin was het toezicht houden op de naleving van de Drankwet de belangrijkste taak van de recherche. Rond diezelfde tijd was de Amsterdamse politie verdeeld in vijf secties die elk met een commissaris onder het hoofdbureau met de hoofdcommissaris vielen. Voor de politie waren de jaren 1880 zware tijden door de sociale onrust en werkstakingen, maar ook politieke oppositie door bijvoorbeeld Abraham Kuyper en Domela Nieuwenhuis.[31] Vergaderingen van groepen die onrust konden veroorzaken werden daarbij door politie en recherche nauwlettend in de gaten gehouden. In het "Algemeene Order voor de Politie" staat bijvoorbeeld onder het onderwerp "vergaderingen" een instructie voor agenten die vergaderingen moesten bijwonen van bepaalde (hier niet genoemde) groeperingen:

> "Berichten of mededeelingen omtrent te houden vergaderingen, waarvan het karakter der bijeenkomt aanleiding geeft tot de veronderstelling dat het daarin te behandelen onderwerp, of wel de wijze waarop en door wien dit zal worden besproken, voor de politie of justitie van belang kan zijn, worden ten spoedigste en langs den kortsten weg aan het Hoofdbureau ingewacht."[32]

---

[27] Van der Linden, "De ontwikkeling van het Amsterdamse politieapparaat", 49-50.
[28] Manneke, *Uit oogpunt van policie*, 143-144; Meershoek, *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, 106.
[29] Manneke, *Uit oogpunt van policie*, 144.
[30] Ibidem, 145.
[31] Meershoek, *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, 100, 105.
[32] Stadsarchief Amsterdam (SA), Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 164, Stukken met gegevens voor het jaarverslag. N.B. Met minuten van jaarverslagen over 1903-1920, Algemeene Order voor de Politie. Nr. 556 R. Onderwerp: Vergaderingen.

Hierbij diende ook bericht te worden hoeveel mensen aanwezig waren, wie de spreker was, over het verloop van de vergadering en andere zaken die voor de hoofdcommissaris belangrijk waren om te weten: "met het oog op te treffen maatregelen van orde".[33] Uit het register van de Algemeene Order blijkt echter dat vergaderingen die bijgewoond werden voornamelijk bijeenkomsten waren van de socialisten.[34] De Algemeene Order telde veel verordeningen over een breed scala aan onderwerpen waarvan er maar één specifiek ging over anarchisten. Uit deze bron blijkt dat de politie zich meer ging richten op het voorkomen van de ordeverstoring in plaats van die enkel te bestrijden zoals dat voorheen vaak het geval was.[35]

1.2 Incidenten

Bij de ordeverstoringen in de tweede helft van de negentiende eeuw kreeg hard ingrijpen door de autoriteiten steeds meer kritiek te verduren. In 1876 verbood de burgemeester de kermis en het gevolg was een oproer onder de bevolking. Er kwam kritiek op de ingezette militairen die grof geweld zouden hebben gebruikt. Het gevolg was dat in 1878 de nachtwacht (vaak arbeiders die voor wat extra geld de stad 's nachts bewaakten) werd afgeschaft en het politiepersoneel werd geprofessionaliseerd.[36] Tien jaar later vond het Palingoproer plaats, waarbij door ingrijpen van de politie bij het volksvermaak palingtrekken gevechten uitbraken, zelfs het leger moest ingezet worden. Hierbij vielen 26 doden. Een aantal jaar later vond het Taptoe-schandaal plaats met de komst van Wilhelm II naar Amsterdam. Dit laatste schandaal zorgde ervoor dat de politie een slechte reputatie had gekregen. Bij de inhuldiging van Koningin Wilhelmina op 6 september 1898 kreeg de politie de kans om haar reputatie te verbeteren.[37] In een op 21 maart 1898 uitgegeven handleiding, meer dan een half jaar vóór de inhuldiging, werd nauwkeurig beschreven hoe de politie zich voorbereidde op de route die Wilhelmina zou nemen naar het Paleis op de Dam en de Nieuwe Kerk. De route werd ingedeeld in vakken, waarbij elk vak een eigen specifieke taakuitvoering kreeg voor de afzetting. Hierbij werd rekening gehouden met het trottoir, de breedte van de weg en de eventuele drukte van het publiek, waarbij ook in het achterhoofd werd gehouden dat de toeschouwers zich zouden kunnen verplaatsen langs de route waardoor sommige punten een sterkere afzetting nodig hadden. Boten surveilleerden in de grachten voor het geval er mensen in

[33] Ibidem.
[34] SA, Amsterdam, 5225, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 172, Algemene orders, nrs 545-589. 1909 april 1 -1913 april 19, Algemene Order voor de politie, nr. 2433, 444, 5, 26, 14, 127, 278.
[35] De kritiek op de institutionele blik is hiervoor al door Spierenburg opgemerkt en daarom zal er minder aandacht worden besteed aan hoe de Amsterdamse politie institutioneel werkte.
[36] Van der Linden, "De ontwikkeling van het Amsterdamse politieapparaat", 44.
[37] Meershoek, *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, 76-78, 108, 113; Meershoek, "De stad onder toezicht", 341.

het water zouden vallen. Agenten dienden ook aan de achterkant van het publiek goed op te letten op eventuele verdachte personen. Deze zeer gedetailleerde beschrijvingen zouden naar de desbetreffende bureaus worden gestuurd om zo effectief de orde te kunnen handhaven en eventuele ongeregeldheden te voorkomen.[38] Deze aanpak had succes want de feestelijkheden verliepen vlekkeloos. De politie kreeg veel lof en onder de burgerij werd geld ingezameld om de korpsleden een bronzen herinneringsmedaille te kunnen geven. Guus Meershoek stelt hierover: "Daarmee was een einde gekomen aan de verguizing die de politie sinds het schandaal in de pers ten deel was gevallen."[39]

Deze ontwikkeling waarbij de Amsterdamse politie steeds professioneler werd past in de trend die zich in verschillende Europese steden voordeed. De politiecorpsen in negentiende-eeuws Europa ondergingen dus een verregaande mate van professionalisatie. Meer agenten en meer aandacht voor de opleiding van agenten zouden de basis moeten vormen voor een betere ordehandhaving.[40] Gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw vond er een verschuiving plaats waarbij het onderdrukken van onrust onder de bevolking niet meer de enige taak was. Ook hield de politie zich bezig met de zeden. Zo zagen politiefunctionarissen "drankzucht, luiheid, het verlangen naar luxe en ongodsdienstigheid" ook als "criminogene gewoontes".[41] Onrusten waarbij de politie of het leger moest ingrijpen zorgden er vaak voor dat er meer agenten in dienst werden genomen. De uitbreiding van de politie betrof ook de afdeling recherche waar men zich meer bezig ging houden met de opsporing van individuen, zoals anarchisten. Preventie van criminele activiteiten of onrusten kreeg daarbij een steeds prominentere rol, zoals te zien is aan de al eerdergenoemde surveillance van vergaderingen. Aan het eind van de negentiende eeuw was de Amsterdamse politie op veel vlakken geprofessionaliseerd en deze ontwikkeling zette zich begin twintigste eeuw voort waarbij de politie ook een ordenende en opvoedende taak kreeg, mede door de nieuwe wetgeving. Dit waren bijvoorbeeld de Gezondheidswet, de Woningwet, de Kinderwetten en de Ongevallenwet.[42] Deze ontwikkeling ging ook gepaard met een uitgebreide administratie, zoals de "Algemeene orde" onder meer laat zien. Maar niet alleen verordeningen werden vastgelegd en gearchiveerd, ook brieven, diensttelegrammen en mededelingen. Om een indruk te krijgen van anarchistische activiteiten in Amsterdam in de periode vanaf 1892 wordt er in het volgende hoofdstuk gekeken naar welke berichten het Amsterdamse hoofdbureau kreeg over anarchisten.

[38] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 167, Registers van regelingen van dienst, algemene orders en diensttelegrammen. 1895 december 11-1909 november 12, 1897 mei 11-1901 mei 3.
[39] Meershoek, "De stad onder toezicht", 341.
[40] Ibidem.
[41] Spierenburg, "Sociale controle, misdaad en het geweldsmonopolie", 395.
[42] Meershoek, *De gemeentepolitie in een veranderende samenleving*, 117.

2. Opsporing en surveillance van anarchisten

De ontwikkeling eind negentiende eeuw waarbij de Amsterdamse politie een steeds uitgebreidere administratie kreeg, is ook te zien bij de recherche. In het archief liggen meerdere indexen en registers over (vermeende) anarchisten en verdachte vreemdelingen waarbij hun persoonlijke gegevens en activiteiten werden bijgehouden. In dit hoofdstuk staat daarom de vraag centraal welke informatie het Amsterdamse hoofdbureau over anarchisten had en hoe ze vervolgens ingreep om anarchistische activiteiten in de stad te voorkomen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden wordt er gebruik gemaakt van het concept 'veiligheidsdispositief', waarbij er naar de 'veiligheidspolitieke agendasetting' gekeken wordt. Dit houdt in dat onderzocht wordt welke middelen en maatregelen gebruikt werden, maar ook welke ideeën, voorstellingen en belangen achter die acties lagen.[43]

2.1 Administratie en rapportages

Hoewel de meeste bronnen over anarchisten van de recherche afkomstig zijn, betekent dit niet dat de politie zich helemaal niet bezighield met anarchisten. In een dagorder van 6 februari 1897 gaf de hoofdcommissaris van de Amsterdamse politie een opdracht uit aan de veertien lokale afdelingen. De brief ging over het ontslag van de anarchist Alexander Cohen uit de gevangenis. Cohen was een goede vriend van Domela Nieuwenhuis en was ook bekend als schrijver van anarchistische stukken.[44] Daarnaast was hij ook bevriend geweest met Émile Henry die in 1894 de aanslag in Parijs pleegde en was hij in 1893 Frankrijk het land uitgezet.[45] Vanwege zijn reputatie als anarchist stuurde de hoofdcommissaris een brief "Ontslag uit de gevangenis van den Anarchist Cohen" aan de afdelingen over Cohens vrijlating een dag later op 7 februari. Hierover schreef hij:

> "De waarschijnlijkheid bestaat, hij als den door geestverwanten wordt afgehaald, die met hem stadswaarts zouden willen trekken. Met het oog hierop wordt bepaald, dat te 8 uur 's morgens op den Amstelveenschen Weg in den omtrek der Gevangenis zullen tegenwoordig zijn een Inspecteur der Generale Controle

[43] De Graaf, "Van 'helsche machines' en Russische provocateurs", 316.
[44] Bert Altena, "Review: Jan Willem Stutje, Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair", *Low Countries Historical Review* 128:2 (2013)
[45] Deaglán Ó Donghaile, "Anarchism, anti-imperialism and "The Doctrine of Dynamite", *Journal of Postcolonial Writing* 46:3-4 (2010) 291-302, aldaar 296."

> en 10 agenten, alleen in burger kleeding. (...) Dit detachement heeft in opdracht elk gezamenlijk "trekken" terstond tegen te gaan en mag de personen, die Cohen mochten afhalen in geen geval uit het oog verliezen, vóór en alleen allen zich hebben verspreid [onderstreping in origineel]"[46]

De politie zette dus agenten in om Cohen ongemerkt in de gaten te houden en daarmee de eventuele samenkomsten van mensen die gezamenlijk met hem zouden optrekken. In de dagorders van de politie is dit het enige voorbeeld waarin de politie (de agenten) zo sterk betrokken was bij anarchisten. Dat Cohen een zeer bekend anarchist was en in andere landen ook al in gevangenissen had gezeten, heeft lijkt meegespeeld te hebben in de overweging van de hoofdcommissaris, aangezien andere voorbeelden van het volgen van anarchisten in de dagorders in elk geval ontbreken. Enkel voor deze bekende anarchist is een dergelijke oproep van de hoofdcommissaris gevonden om anarchisten door politieagenten te laten volgen. Het tweede punt wat uit dit fragment naar voren komt, is dat het gevaar volgens de hoofdcommissaris vooral uitgaat van de groepsvorming en niet zozeer van de vrijlating van een anarchist. Zodra de groep uit elkaar zou gaan, kon het detachement van agenten stoppen met de achtervolging. Het is alleen niet duidelijk wat het doel was van deze achtervolging. Nergens staan aanvullende opdrachten aan de afdelingen over het al dan niet vermelden van de personen die zich rondom Cohen zouden begeven. Het lijkt erop dat de hoofdcommissaris verwachte of vreesde dat Cohen en zijn 'geestverwanten' mogelijk een gevaar zouden vormen zodra ze direct na de vrijlating bij elkaar zouden komen. Cohen heeft in 1936 over zijn vrijlating in zijn memoires geschreven: "[M]en had mij om acht uur in den morgen losgelaten ten-einde een gebeurlijke manifestatie van begroeting door mijn 'partijgenooten'(!) te voorkomen [uitroepteken in origineel]." [47] Nadat hij uit de gevangenis was gestapt merkte hij op dat "met burgerkleeren overtrokken politieman, dien ik zonder aarzelen herkende aan zijn argelooze houding, en die, door een opmerking aan zijn adres, den indruk moet hebben gekregen dat de gevangenschap, wat mijn tot-inkeer-komen betrof, niet heelemaal het verwachte resultaat had opgeleverd."[48] Cohen had dus al snel door dat hij door de politie gevolgd werd. Tegelijkertijd lijken veel passages in zijn memoires nogal aangedikt en gebruikt hij veel anekdotes. Bij zijn arrestatie vroeg hij de agenten of hij niet even zijn koffie mocht opdrinken (dit mocht) en bij zijn vrijlating klaagt hij erover dat hij geen ceremonie ontving.[49] Zijn opmerking dat hij 's morgens vroeg

[46] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 179, Regelingen van dienst (sinds 1902 dagorders) en mededelingen betreffende evenementen, 1897-1898.
[47] Alexander Cohen, *Van anarchist tot monarchist*. (Amsterdam 1936) 121. Dat hij hier een uitroepteken plaatst kan zijn omdat de anarchisten geen partij hadden waardoor de term 'partijgenooten' misplaatst zou zijn.
[48] Ibidem.
[49] Ibidem, 109, 121.

werd vrijgelaten om zo een manifestatie van gelijkgestemden te voorkomen lijkt enerzijds te bevestigen dat de politie groepsvorming wilde voorkomen, maar anderzijds kan dit niet direct bevestigd worden met andere bronnen. Gezien de brief die de hoofdcommissaris stuurde naar de verschillende afdelingen lijkt het erop dat deze veiligheidsmaatregel wel zeer waarschijnlijk is geweest, want de hoofdcommissaris stelde dat wel dat gezamenlijk optrekken van anarchisten tegen gegaan diende te worden.[50]

Daar staat tegenover dat het volgen van anarchisten niet een van de primaire taken was van politieagenten, maar wel die van de recherche. In het archief van de gemeentepolitie zijn enkele samenvattingen van rapporten uit 1903 overgebleven. Dit "Register van rapporten betreffende het toezicht op anarchisten en verdachte vreemdelingen" schetst een aantal voorbeelden van hoe de recherche te werk ging.[51] De meeste documenten in deze bron gaan echter niet over de anarchisten, maar over de vreemdelingen die zonder papieren en 'broodeloos' (zonder middel van bestaan) in Amsterdam verbleven. Hierdoor is het aantal vermeldingen van de anarchisten beperkt. De rapportages die er wel zijn komen uit mei 1903. Hierin doen een aantal rechercheurs onderzoek naar de bewegingen van een aantal anarchisten. Zo moest de rechercheur Teiwes bij een woning surveilleren waar Henriette Hoogeveen woonde, een 'heftige anarchiste.'[52] Hierbij diende hij in de gaten te houden of zij bezoek ontving van 'partijgenooten' en of ze zelf het huis verliet om ergens op bezoek te gaan. Een aantal dagen later ging hij opnieuw op onderzoek uit, maar beide keren nam hij niets bijzonders waar.[53] De rechercheur moest dus bij zijn observaties noteren hoe anarchisten zich bewogen en met wie ze omgingen.

Uit deze observaties van anarchisten volgde vaak een uitgebreide administratie in zowel de rapporten als de registers. Een rapportage kon er zo uitzien: De inspecteur Pateer en rechercheur Teiwes zagen dat een 'van ouds bekende anarchist' Baum met een Duitssprekend persoon.

> "Deze beiden zijn door Pateer en Teiwes gevolgd en bleek zij zich begaven naar den bierkelder van Lensing hoek Rembrandtplein Amstelstraat no. 62, alwaar zij bleven tot ruim 1½ in den morgen. Daarna gingen ze naar Singel 470, alwaar Baum afscheid nam van den ons onbekenden Duitscher, die met eene kleine zwarte vrouw, welke met hem uit den bierkelder was gekomen, verder stadswaarts ging en te 2½ uur binnenging in perceel Jacob van Lennestraat no.

[50] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 179, Regelingen van dienst (sinds 1902 dagorders) en mededelingen betreffende evenementen, 1897-1898.
[51] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 863, Register van rapporten betreffende het toezicht op anarchisten en verdachte vreemdelingen. 1903 mei 11 – 1907.
[52] Ibidem.
[53] Ibidem.

> 288. Op de 3e etage zagen we een oogenblik daarna licht ontsteken, [jos/gos?] dat met zekerheid kan worden aangenomen de vreemdeling daar woont. Een bedekt onderzoek zal nader worden ingesteld."[54]

De gegevens die dit soort rapportages opleverden konden zo gebruikt worden in de administratie die de recherche bijhield. In het 'Register van Nederlandse anarchisten' uit omstreeks 1894 werden de belangrijkste gegevens van de anarchisten opgeschreven.[55] Dit waren de voor- en achternaam, geboortedatum, adres en het beroep. Op elke pagina werd een ander persoon geregistreerd waarbij er onder de persoonsgegevens een stuk werd geschreven over de bijzonderheden. Zo stond er bij de anarchist Jan Tonkes: "Hij is een vereerder van Multatuli en komt er ruiterlijk vooruit dat hij anarchist is."[56] Maar hoe verkreeg de recherche deze informatie? Welke middelen en methodes gebruikten ze voor hun onderzoek?

Naast de hiervoor genoemde achtervolgmethodes gebruikten de rechercheurs ook een soort contactonderzoek. Er werd onderzocht wie met wie (veelvuldig) contact had. Dit was een van de doelen van de rechercheurs wanneer ze woningen in de gaten hielden. De anarchist Jan Tonkes had bijvoorbeeld contact met ene Johan Wilhelm Matthieu.[57] Over Matthieu weet het register te vertellen dat hij veel vergaderingen bezocht van de 'Vereeniging de Dageraad' en dat hij veel 'onder het gehoor van W. Meng' was.[58] Meng was president van de vereniging 'Wie denkt overwint' en hij hield zijn vergaderingen in een gebouw 'Amstels Werkman' in de Nieuwe Leliestraat.[59] De mensen die de vergaderingen van Meng bezochten werden vaak geregistreerd, zoals ook het Algemeene Order voorschreef.[60] Het register vermeldde van sommige mensen dat ze regelmatig een vergadering bijwonen, maar of de recherche in het bijhouden van dit register ook anarchisten ondervroeg is niet duidelijk. Bij sommigen van hen staat dat ze openlijk uitkwamen anarchist te zijn. Bij anderen is dit niet altijd helder. "Hoewel hij door anderen als anarchist aangeduid wordt is zulks nog niet met zekerheid kunnen blijken" staat er bijvoorbeeld bij een van hen.[61] Dit 'aangeduid' toont aan dat het anderen mensen waren die de recherche informeerden. Dit wordt helemaal duidelijk bij de anarchist Roelof Nicolaas Roos, een kruidenier. "Van hem wordt

[54] Ibidem, rapport 12 mei.
[55] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 860, Register van Nederlandse anarchisten. Ca., 1894.
[56] Ibidem.
[57] Ibidem.
[58] Ibidem.
[59] Ibidem.
[60] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 164, Stukken met gegevens voor het jaarverslag. N.B. Met minuten van jaarverslagen over 1903-1920, Algemeene Order voor de Politie. Nr. 556 R. Onderwerp: Vergaderingen.
[61] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 860, Register van Nederlandse anarchisten. Ca., 1894.

gezegd dat hij een dweper is en zoo noodig geneigd zich te leenen om bommen te werpen."[62] Op deze manier kon de recherche veel informatie verzamelen over anarchisten. Om de gegevens actueel te houden, hield de recherche soms ook controles, zeker bij de bekendere anarchisten in de stad. Toen Domela Nieuwenhuis naar Hilversum zou verhuizen, nam het hoofdbureau in Amsterdam telefonisch contact op de politie in Hilversum om te vragen of Domela Nieuwenhuis een huis daar had gehuurd (vernomen uit 'betrouwbare bron').[63] Ook bij de anarchist Joseph Thioulouse werd er gecontroleerd of hij nog op hetzelfde adres woonde, waarbij hij meteen gevolgd werd naar een vergadering van de Vrije Socialisten om erop toe te zien of hij niet bij andere anarchisten zou aansluiten.[64] Thioulouse was een buitenlandse publicist die bij Barcelona in de gevangenis had gezeten, maar die zich rond 1903 voor enkele jaren in Nederland had gevestigd.[65]

Naast het contactonderzoek en het spreken met personen verkregen de rechercheurs ook nog op andere manieren informatie over vermeende anarchisten. De loodgieter Hendrik Both zou een trouw bezoeker zijn geweest van de vergaderingen van Meng. Volgens de recherche stond hij bekend als een 'volbloed socialist en heeft geen anderen omgang dan met lieden van dezelfde kleur'. De reden dat Both in het anarchistenregister staat is dat hij de politie zijn hulp aanbood

> "tot verkrijging van de wetenschap wie anarchisten zijn en hunne handelingen zoomede eene handleiding tot vervaardiging en gebruik van ontplofbare stoffen."[66]

De recherche maakt daarmee dus ook gebruik van een informant om aan belangrijke informatie te komen. Een andere methode om aan inlichtingen te komen was door anarchisten simpelweg af te luisteren. In 1898 maakt het register melding van een 'aanslag op H.M. Wilhelmina beraamd. Afgeluisterd gesprek van een Engelschman en twee Italianen of spanjaarden. ['spanjaarden' zonder hoofdletter in origineel]'[67]

De indicaties die aangaven dat iemand een mogelijke anarchist zou zijn lopen in het register nogal uiteen. Velen worden aangeduid met 'als anarchist aangeduid' of als een bezoeker van een vergadering. Ook radicale sociaal-democraten worden enkele malen genoemd. Daarnaast

---

[62] Ibidem.
[63] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 863, Register van rapporten betreffende het toezicht op anarchisten en verdachte vreemdelingen. 1903 mei 11 – 1907.
[64] Ibidem.
[65] Bert Altena, "Anarchism as a Social Movement, 1870-1940", *Sozial. Geschichte Online* 18 (2016) 15-62, aldaar 27.
[66] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 860, Register van Nederlandse anarchisten. Ca., 1894.
[67] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 862, Index op stukken betreffende anarchisten en anarchisme met vermelding van portefeuille en volgnummer. Z.j.

waren er nog enkele personen die zich zouden bezighouden met 'ontplofbare stoffen'. Een van hen was een voormalig militair Jan Leenders.:

> "Hij staat bekend, vroeger als ijverig sociaal-democraat doch thans als volbloed anarchist. Wegens zijne kennis in militairen dienst opgedaan omtrent de vervaardiging van projectielen en ontplofbare stoffen zoomede het gebruik hetwelk daarvan kan worden gemaakt, is hij zeer gevaar[lijk] te achten."[68]

Bij de aanhouding van Jan Hendrik Rector werd een recept gevonden voor het bereiden van ontplofbare stoffen. De suikerbakker Frans Stemmerik zou zich ijverig bezig gehouden hebben met onderzoek 'omtrent de vervaardiging en aanwending van ontplofbare stoffen.' Zowel Rector als Stemmerik waren daarnaast verspreiders van 'opruiende biljetten'.[69] Of iemand als vermeend anarchist genoteerd stond hing dus af van wat er over een persoon gezegd werd en/of de acties die de persoon uitvoerde of welke handelingen diegene beging.

2.2 Vreemdelingen

De recherche had hierbij in hun strijd tegen het anarchisme ook veel aandacht voor vreemdelingen. Zij zouden door Europa rondreizen en zouden van plan zijn om overal aanslagen te plegen.[70] Dit verband dat de politie zag tussen anarchisme en vreemdelingen is ook te zien in de titel van het register en rapporten: "Het toezicht op anarchisten en verdachte vreemdelingen."[71] Hier moet wel opgemerkt worden dat de anarchismezaken en de vreemdelingenzaken in het begin door elkaar lopen, terwijl het grootste deel alleen nog maar de vreemdelingenzaken betrof. Een andere bron die kan helpen is de "Index op stukken betreffende anarchisten en anarchisme."[72] Dit bestaat uit een lijst met onderwerpen betreffende anarchisten, maar de stukken waarnaar verwezen wordt ontbreken in het archief.

Zo blijkt ook dat de recherche zich bezighield met het gevaar dat buitenlands anarchisme naar Nederland of Amsterdam kon komen. In 1894 pleegde een groepje anarchisten een aanslag in Luik en de leider D'Ungern Sternberg vluchtte naar de Russische consul in Amsterdam.[73] Daar

[68] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 860, Register van Nederlandse anarchisten. Ca., 1894.
[69] Ibidem.
[70] Klem, "Dynamiet onder de Dam", vii.
[71] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 863, Register van rapporten betreffende het toezicht op anarchisten en verdachte vreemdelingen. 1903 mei 11 – 1907.
[72] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 862, Index op stukken betreffende anarchisten en anarchisme met vermelding van portefeuille en volgnummer. Z.j.
[73] De Graaf, "Van 'helsche machines' en Russische provocateurs", 322,324.

werd hij samen met negen anderen door de recherche in de gaten gehouden.[74] Deze D'Ungern Sternberg was eigenlijk een Ochrana-agent uit Rusland en heette eigenlijke Jagolkovsky. Hij had de opdracht om anarchisten in West-Europa te betalen om aanslagen te plegen om zo de autoriteiten in Europa te laten denken dat er een internationale anarchistisch complot was.[75] Andere onderwerpen waar de recherche zich mee bezighield waren de anarchisten in en rondom Brussel en de bezoeken van buitenlandse vorsten die een aan andere landen (niet Nederland) waarbij de naam van de Duitse keizer vaak terugkomt.[76] Begin twintigste eeuw zag de recherche ook het gevaar vanaf zee komen. Zo staat in de index te lezen: "Moord op Pres[ident] Vereenigde Staten nauwkeurig toezicht op booten uit Amerika en Eng[eland]."[77] In 1901 werd de Amerikaanse president William McKinley vermoord en dit was voor de recherche aanleiding om de schepen afkomstig uit zowel de VS als Engeland te gaan controleren. Hoewel het belang van de controles voor de recherche in 1901 duidelijk was, is dit niet direct te zeggen van de andere zaken die ze bijhield over buitenlandse anarchistische activiteiten. Ook voor de buitenlandse koninklijke bezoeken is niet meteen te zeggen waarom het bijhouden van deze informatie van belang was voor de recherche. Deze tijd was echter wel het moment waarop politiediensten in Europa samen gingen werken om zo informatie met elkaar uit te wisselen over anarchisten. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan foto's en persoonsgegevens.[78] Het was dus ook in het belang van de Amsterdamse recherche om zich bezig te houden met de buitenlandse activiteiten van de anarchisten. Over vreemdelingen zijn er onderwerpen betreffende "toezicht nauwkeurig op alle vreemdelingen ook vrouwen" en ook stukken die gaan over toezicht op vreemdelingen bij koninklijk bezoek van Wilhelmina.[79]

Maar het was niet alleen het bezoek van de Nederlandse Koningin waarbij de recherche op scherp stond. Ook wanneer er buitenlandse adellijke gasten naar Amsterdam kwamen, hield de recherche zich bezig met zaken omtrent de anarchisten. De bezoeken van de prins van Zweden, de koningin van Italië, maar ook die van hertogen, zoals die van Aosta waren gebeurtenissen waarop de rechercheurs hun toezicht verscherpten. Eind negentiende en begin twintigste eeuw was het moment waarop enkele prominente staatshoofden werden vermoord door anarchisten. Een van de manieren waarop de recherche probeerde om de verdachte vreemdelingen te controleren

[74] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 859, Index op gefotografeerde anarchisten. Z.j.
[75] De Graaf, "Van 'helsche machines' en Russische provocateurs", 322,324; Ochragana was de geheime politie van Rusland.
[76] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 862, Index op stukken betreffende anarchisten en anarchisme met vermelding van portefeuille en volgnummer. Z.j.
[77] Ibidem.
[78] Rübner, "Kampf gegen die Attentäter", 26.
[79] Ibidem.

en zo mogelijke aanslagen te voorkomen was door huizoekingen te doen. Bij de inhuldiging van Koningin Wilhelmina in 1898 werd er een 'Geheime instructie' door de hoofdcommissaris gegeven voor het Bureau Groote Recherche:

> "Zoals uit de bereids gegeven orders blijkt is het toezicht zoo op vreemdelingen als gevaarlijke landgenooten, zoo streng mogelijke gehoduen zoo door eht personeel der Afdeelingen als door het personeel der Groote Recherche aan het Hoofdbureau en zijn de groote en kleine logementen, slaapsteden en particuliere woningen waar kamers worden verhuurd veelvuldig en streng geïnspecteerd."[80]

In de laatste dagen voor de inhuldiging zou dit toezicht nog belangrijker: "Het ligt toch voor de hand dat personen die met minder goede voornemens zich naar deze gemeente begeven, kort voor den aanvang der feestelijkheden zullen arriveren."[81] De hoofdcommissaris nuanceerde de harde aanpak daarentegen ook door eraan toe te voegen dat het "geenszins de bedoeling is vreemdelingen of landgenooten hinderlijk te zijn en dat alle noodige informatiën met tact en met de meeste beleefdheid behooren ingewonnen te worden."[82] Toch kon dit niet voorkomen dat de angst voor een anarchistische aanslag soms tot veel speculatie leidde. Een paar dagen na de inhuldiging van Wilhelmina vermoordde een Italiaanse anarchist keizerin Elizabeth (Sisi) van Oostenrijk. Kort daarop kwam het bericht naar buiten dat er drie Italianen een aanslag wilden plegen op Wilhelmina. De recherche heeft meerdere stukken opgesteld over het complot met titels als "Aanslag op H.M. [Hare Majesteit] 3 onbek[ende] Italianen.[83] De reactie op deze vermeende samenzwering zorgde voor openlijke bewaking (agenten in uniform) tijdens Prinsjesdag, maar al snel na aankomst van de Italianen in Rotterdam bleek dat er geen sprake was van een anarchistisch complot.[84] De angst voor het anarchisme was groot en het werd aangewakkerd door aanslagen die in het buitenland werden gepleegd.

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal welke informatie het Amsterdamse hoofdbureau had over anarchisten en hoe ze vervolgens ingreep om anarchistische activiteiten in de stad te voorkomen. Hoewel de beschikbare bronnen van zowel de politie als de recherche beperkt waren, geven ze ons toch inzicht in welke methodes gebruikt werden om inlichtingen te vergaren en tegelijkertijd

[80] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 179, Regelingen van dienst (sinds 1902 dagorders) en mededelingen betreffende evenementen, 1897-1898.
[81] Ibidem.
[82] Ibidem.
[83] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 862, Index op stukken betreffende anarchisten en anarchisme met vermelding van portefeuille en volgnummer. Z.j.
[84] Klem, "Dynamiet onder de Dam" 34.

kunnen ze de achterliggende ideeën blootleggen. Het verzamelen van informatie gebeurde door de vermeende anarchisten zoveel mogelijk te volgen waarbij bij werd gehouden met waar ze heen gingen en met wie ze contact hadden. Door ook bij vergaderingen van anarchisten bij te houden wie daar (regelmatig) op bezoek kwamen en te spreken met mensen die anarchisten kenden, kon de recherche al veel informatie verzamelen over individuele personen. Speciale aandacht ging uit naar de vreemdelingen, want zij pleegden vaak de aanslagen in het buitenland vaak op staatshoofden en konden daarom volgens de recherche een bedreiging vormen. Door middel van huiszoekingen poogde de recherche om bij de inhuldiging van Wilhelmina een aanslag te voorkomen en misschien is deze tactiek ook gebruikt bij de vele andere vorstelijke bezoeken aan Amsterdam, maar dit is niet vast te stellen doordat er te weinig bronmateriaal is die dat ondersteunt. Een opvallende afwezige in dit verhaal is de techniek van Bertillonage. Dit was een "antropometrisch fotografisch herkenningssysteem" dat was ontwikkeld in Parijs om zo verdachten en veroordeelden te kunnen herkennen.[85] Het was een nieuwe techniek die al snel populair werd in Europa en ook in Nederland ingevoerd zou zijn. Maar ook hier geldt dat er misschien te weinig bronnenmateriaal is om hier iets over te kunnen zeggen. In dit hoofdstuk stond vooral de praktijk centraal waarbij gekeken is naar onderzoeksmethodes van de Amsterdamse politie. In het volgende hoofdstuk wordt onderzocht welke dreiging de politieleiding zag in het anarchisme en hoe dit paste in de internationale conctext.

3. Lokale en internationale context

Om te kunnen bepalen welke dreiging de politieleiding in het anarchisme zag zal er in dit hoofdstuk gekeken worden naar een aantal verordeningen waarmee richtlijnen werden opgesteld voor de politieagenten en de recherche. Hierbij wordt ook aandacht besteed aan de onrusten rondom de sociaaldemocraten in de vroege jaren 1890. Tegelijkertijd zullen de verordeningen en richtlijnen geplaatst worden in de internationale context, want zoals eerder al werd aangetoond, hield de politie zich ook bezig met de buitenlandse activiteiten van anarchisten. Buitenlandse gebeurtenissen hadden daarnaast ook invloed op hoe er beleid werd gevoerd op het bestrijden van het anarchisme. Dat beleid was er vooral op gericht om onrust te voorkomen.

[85] Klem, "Dynamiet onder de Dam" 38.

3.1 Anarchisten en Sociaaldemocraten

Het bijwonen van vergaderingen van anarchisten was een belangrijk aspect van het voorkomen van onrust. In het eerste hoofdstuk werd al gewezen op de passage uit de Algemene Order over vergaderingen. Berichten van vergaderingen die erop wezen dat het onderwerp zou leiden tot onrust moesten zo snel mogelijk worden doorgeseind aan het hoofdbureau en in het bijzonder aan de hoofdcommissaris. De agenten dienden de vergadering bij te wonen en ook op te schrijven hoeveel mensen er aanwezig waren, wie de spreker was, hoe de vergadering verliep en eventuele bijzonderheden.[86] Maar de hoofdcommissaris heeft de agenten in de order nog een laatste opdracht gegeven: "als mede, zoodra te voorzien is dat de vergadering spoedig zal uiteen gaan, en bij afloop der vergadering of de vergaderden zich al dan niet verspreiden."[87] Dat agenten moesten toezien op het uiteengaan van aanwezigen was ook te zien bij de vrijlating van Alexander Cohen. Ook toen werd er door de commissaris in een brief laten weten dat de agenten in burger Cohen moesten volgen en de achtervolging mochten staken wanneer de groep anarchisten waarvan verwacht werd dat die hem ophaalden, zich zouden verspreiden.[88] De achtervolging van Cohen na zijn vrijlating en zijn aanhangers was eerder een uitzondering, omdat hij als zeer bekend anarchist te boek stond. Daarnaast was het een eenmalige brief aan de afdelingen van de politie en geen Algemene Order die voor een langere tijd gold. Deze bron over de vergaderingen doet vermoeden dat het in de gaten houden van grotere groepen anarchisten beleid was op het hoofdbureau. Groepen anarchisten zouden daarmee een verstoring van de openbare orde kunnen betekenen in de ogen van de politie.

Ordeverstoring ging volgens de politie echter niet alleen uit van de anarchisten, maar ook van de sociaaldemocraten. Ook hun vergaderingen werden door agenten bijgewoond. Doordat de sociaaldemocraten een grotere aanhang hadden in Amsterdam dan de anarchisten hadden ze meer vergaderingen en komen hun bronnen ook vaker terug dan die over de anarchisten. Ook van de sociaaldemocratische vergaderingen werd dezelfde informatie genoteerd als die van de anarchisten. De toegang kon men de agenten tot de vergaderingen niet weigeren. Begin jaren negentig stond de politie de mensen die de vergadering in het gebouw 'Constantia' aan de Rozengracht bijwoonden vaak op te wachten. Dit liep regelmatig uit op vechtpartijen die de historicus Dennis Bos aanduidt als een vorm van vermaak voor de socialisten, "bloedige botsingen met de politie [bleven] ook in

[86] SA, Amsterdam, 5225, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 172, Algemene orders, nrs 545-589. 1909 april 1 -1913 april 19, Algemene Order voor de politie, nr. 2433, 444, 5, 26, 14, 127, 278.
[87] Ibidem, Onderwerp: Vergaderingen.
[88] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 179, Regelingen van dienst (sinds 1902 dagorders) en mededelingen betreffende evenementen, 1897-1898.

deze jaren tot het standaardrepertoire van een socialistisch avondje uit behoren."[89] Gevechten tussen de socialisten en de politie waren vooral vanaf 1885 steeds vaker voorgekomen. Het geweld kon duiden op een voorbode van 'werkelijk revolutionair geweld' waarbij het optreden van de politie het geweld eerder heeft aangewakkerd dan dat het heeft doen sussen.[90]

Het oproer van de socialisten zorgde ervoor dat vanaf 1885 de politie en Justitie harder ingrepen. 'Voor actieve sociaal-democraten' van rond 1885 leken arrestatie en juridische sancties [...] bijna routine geworden."[91] Gearresteerd worden werd in deze periode onder sociaal-democraten gezien als een ereteken, op deze manier kon schande worden voorkomen.[92] De socialisten die vanaf 1885 betrokken waren bij de vele vechtpartijen waren veelal jong en ongehuwd en de politie associeerde deze mensen dan ook met de meer traditionelere vormen van oproerigheid, ze werden beschreven als 'jongens'.[93] In 1887 veroordeelde de Hoge Raad Domela Nieuwenhuis tot een jaar gevangenisstraf voor majesteitsschennis wat meteen voor ongeregeldheden met de sociaal-democraten zorgde. Domela Nieuwenhuis was in die tijd de leider van de SDB, maar zou later boegbeeld worden voor het anarchisme in Nederland. In 1894 hield hij vergaderingen bij zowel de sociaal-democraten als bij de anarchisten in Constantia en deze werden ook nauwkeurig beschreven door de politie.

Naast de vergaderingen was er bij de politie ook angst voor aanslagen met explosieven. Uit een Algemene Order uit 1894 maakt de hoofdcommissaris zich hier zorgen over:

> "Uit geheime politierapporten is mij gebleken, dat dynamietaanslagen ook hier te lande wellicht niet tot de onmogelijkheden zullen gaan behoorden, zodat de noodige voorziening, dient te worden getroffen om deze zoo mogelijk te voorkomen en, waar opslag van ontplofbare stoffen vermoed wordt, daarnaar een onderzoek in te stellen, deze casu quo in beslag te nemen, vast te stellen of zij behooren tot die genoemd in art. 1 van het Koninklijk besluit van 15 October 1885 (...) en zoo nodig die stoffen te vervoeren met alle vereischte voorzorgen."[94]

Welke geheime politierapporten hier worden bedoeld door de hoofdcommissaris wordt niet duidelijk. Wel is het opvallend dat hij stelt dat "ook hier te lande" dynamietaanslagen kunnen

89 Dennis Bos, Waarachtige volksvrienden. *De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001) 273.
90 Ibidem, 192.
91 Ibidem, 199.
92 Ibidem.
93 Ibidem, 199, 201.
94 SA, Amsterdam, 5225, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 172, Algemene orders, nrs 545-589. 1909 april 1 -1913 april 19, Algemene Order voor de politie, nr. 2433, 444, 5, 26, 14, 127, 278.

worden gepleegd. Hij verwijst hier mogelijk naar een aanslag in het buitenland. De commissaris schreef deze order op 28 juni 1894 en drie dagen eerder was de Franse president Sadi Carnot vermoord door een anarchist, weliswaar met een dolk, maar de schok in Europa was groot. Carnot was het eerste Franse staatshoofd dat vermoord werd sinds 1610.[95] Een aanslag met explosieven die niet lang voor de opstelling van deze order werd gepleegd, was die van Émile Henry op 12 februari 1894 zoals in de inleiding al werd beschreven.[96] Maar een jaar eerder werd er al in Barcelona een aanslag gepleegd in het operagebouw waarbij ongeveer dertig doden vielen.[97] De opstelling van deze Algemene Order vond dus plaats in een Europese context waarbij de aanslagen de aanleiding vormden. Het onderzoek naar explosieven had dus als doel om het gevaar in te schatten van een eventuele anarchistische aanslag, hoewel de hoofdcommissaris het woord 'anarchistisch' niet letterlijk zo noemde kan op basis van de gebeurtenissen in het buitenland worden aangenomen dat dit wel is waar hij op doelde.

Het gevaar van explosieven kwam volgens de politie niet alleen anarchisten maar ook van socialisten. De commissaris beroept zich in de Algemene Order op een Koninklijk besluit uit 1885. Deze was opgesteld naar aanleiding van het beeld van socialisten als 'dynamieters'.[98] Het transport en de opslag van ontplofbare stoffen "met boze bedoelingen" werd in deze wet verboden.[99] Op nationaal niveau probeerde de minister van Justitie baron du Tour van Bellinchave het socialisme in zijn geheel aan te pakken en hiervoor contacteerde hij de procureur van Amsterdam. Hij wilde vooral weten of het mogelijk was om harder op te treden tegen socialisten die onrust veroorzaakten en of daar eventueel wetten voor veranderd moesten worden. Aangezien er te weinig animo voor was, kwam die strengere wetgeving er niet.[100] Hoewel in 1894 geen nieuwe wet is opgesteld over explosieven was het doel van de bestrijding van explosieven gericht op een specifieke doelgroep. In 1885 waren dat de socialisten en in 1894 doelde de politie met haar beleid op de anarchisten.

3.2 Buitenlandse samenwerking

Aanslagen in het buitenland en de angst die daaruit voortvloeide dat zoiets ook in eigen land kon gebeuren waren soms aanleiding voor het formuleren van nieuwe regels. Het gevolg hiervan was dat de politie vaker internationale samenwerkingsverbanden probeerde aan te gaan. In een telegram

[95] Richard Jensen, "Daggers, Rifles and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenht Century Europe", *Terrorism and Political Violence* 16:1 (2004) 116-153, aldaar 134.
[96] Merriman, *The dynamite club,* viii-xi.
[97] Jensen, "Daggers, Rifles and Dynamite", 134.
[98] Klem, "Dynamiet onder de Dam", 11.
[99] Ibidem.
[100] Ibidem.

dat was opgenomen in de Algemene Order van 22 oktober 1898 en verspreid was onder de veertien afdelingen werden de signalementen van een aantal anarchisten gedeeld:

> "In het Politieblad van 26 October komen 37 signalementen voor uit andere Rijken verwijderde anarchisten, waarop de bijzondere aandacht van de Politie door Zijne Excellentie den Minister van Justitie wordt gevestigd. Ik zal trachten de photografiën te krijgen, van die individuen, doch verzoek middelerwijl H.H.C.P. en verdere afdeelings-chefs, alsmede den Heer [onleesbaar] bureau-chef der gezonte Recherche beleeft hun onderhebbend personeel nauwkeurig de signalementen bekend te maken daar het verwachten is dat velen hunne namen zullen veranderen."[101]

Signalementen konden via de telegraaf steeds makkelijker verspreid worden door heel Europa. Al bij de reorganisatie van de politie in 1878 kreeg de Amsterdamse politie een telegraaf, maar toen was het voordeel vooral bedoeld voor de Amsterdamse politie. Agenten die niet te paard waren konden door deze nieuwe communicatie sneller optreden en hierdoor waren ze minder afhankelijk van het ingrijpen van het leger.[102] In 1898 werd de telegraaf dus ook gebruikt voor de communicatie met andere politiediensten in Europa. Zoals in dit telegram konden zo signalementen van anarchisten of andere verdachten verspreid worden.

Uit het telegram blijkt daarnaast dat niet alleen de telegraaf werd gebruikt, maar ook foto's. In het veiligheidsdispositief zijn deze 'nieuwe informatie-, en communicatie en transporttechnologieën' van groot belang om de tijd rond 1900 te begrijpen.[103] Deze nieuwe technieken boden nieuwe mogelijkheden in de opsporing van personen. Het dispositief bestaat aan de andere kan ook uit 'de nieuwe opvattingen en ideeën over veiligheid' en het bijbehorende beleid.[104] Het telegram uit 1898 laat niet alleen de nieuwe technieken zien die gebruikt werden in de strijd tegen het anarchisme, maar laten ook die nieuwe ideeën over het beleid zien die daarmee gepaard gingen. De snelle uitwisseling van informatie met andere landen vergde echter wel een goede samenwerking.

1898 was dan ook het jaar waarin voor het eerst gepoogd werd om een structurele internationale samenwerking aan te gaan met andere landen. Toen vond in Rome het eerste Internationale Politiecongres tegen het anarchisme plaats. Dit congres was een reactie op de moordaanslag van een Italiaanse anarchist op keizerin Elizabeth op 10 september 1898. Deze

[101] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 167, Registers van regelingen van dienst, algemene orders en diensttelegrammen. 1895 december 11-1909 november 12, 1897 mei 11-1901 mei 3.
[102] Van der Linden, "De ontwikkeling van het Amsterdamse politieapparaat", 44.
[103] Beatrice de Graaf, "Van 'helsche machines' en Russische provocateurs" 316.
[104] Ibidem.

gebeurtenis schokte Europa en leidde in sommige gebieden tot anti-Italiaanse sentimenten. Onder druk van Berlijn en Wenen organiseerde Rome een congres om zo de anarchistische plotten en propaganda te bestrijden.[105] Op dit congres keken de nationale overheden hoe de politie van verschillende landen beter konden samenwerken onder meer op het gebied van de informatie-uitwisseling. Daarnaast spraken de overheden af dat er geprobeerd moest worden om de aandacht vanuit de pers voor anarchistische activiteiten zo beperkt mogelijk te laten zijn. Het congres kreeg in 1904 een vervolg. Het tweede congres vond plaats in Sint-Petersburg, maar de nationale belangen en rivaliteiten zorgden ervoor de gemaakte afspraken nauwelijks de nationale wetgeving zou beïnvloeden. De congressen laten echter wel zien dat er in veel landen behoefte was aan internationale politiecommunicatie.[106]

De hoofdcommissaris van de Amsterdamse politie kreeg in 1901 ook een persoonlijke uitnodiging om een ander congres bij te wonen. In december van dat jaar kwam er een brief binnen vanuit de 'Headquarters National Association of Chiefs of Police of the United States and Canada'.[107] De politieleidingen van corpsen uit de VS en Canada kwamen in jaarlijkse conventies bij elkaar om te spreken over criminaliteitsbestrijding. In de brief wordt gesteld dat het gevaar voor de nationale staat voor een groot deel voort zou komen uit de 'colonization' van de 'unreliable and irresponsible classes which are known in Europe and America as anticipate to good government'.[108] Vervolgens noemt de afzender in het bijzonder de anarchisten als een gevaar voor de nationale overheden:

> "[I]ncluding the anarchists, whose blow has been delivered against constituted authorities in both hemispheres, has presented new questions for the consideration of police officials, who are desirous of cooperation with their co-laborers – European police officials – in keeping down and expunging these dangerous elements. This can only be accomplished by an interchange of ideas and information through a personal meeting."

Vervolgens vroeg de politie te Washington of de hoofdcommissaris van Amsterdam een afgevaardigde naar de jaarlijkse conferentie kon sturen. De brief vervolgt met:

---

[105] Richard Bach Jensen, "The International Anti-Anarchist Conference of 1898 and the Origins of Interpol", *Journal of Contemporary History* 16:2 (1981) 323-347, aldaar 325-326.
[106] Mathieu Deflem, *Policing World Society. Historical Foundations of International Police Cooperation* (Cambridge 2002) 67, 68, 72.
[107] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 446, Ingekomen stukken Letter I. 1897-1903.
[108] Ibidem.

> "The great good to be accomplished for the benefit of your government cannot be overestimated and it is the sincere wish and hope of the association that you will adopt such course as will secure for you the consent and direction of your municipal authorities to be present on that occasion (…) and that you may bring with you such information and statistics as will enable the association to be enlightened concerning anarchists or the criminal classes within your jurisdiction."[109]

De brief legt een duidelijke nadruk op het feit dat het bestrijden van het anarchisme alleen mogelijk is wanneer de verschillende politiediensten in zowel Noord-Amerika als Europa samenwerken. Zelfs met nieuwe communicatietechnologieën wordt erop gehamerd dat de uitwisseling van informatie enkel mogelijk is wanneer er een persoonlijke ontmoeting plaatsvindt. Vervolgens benadrukt de politie dat deze samenwerking vooral in het voordeel is van de nationale overheden. Aan het begin van de brief beklemtoont de politie de aanval van de anarchisten op overheden en dat dit de aanleiding dient te zijn voor een internationale samenwerking. De jaren negentig zagen daarentegen ook aanslagen op burgers, zoals in 1893 en 1894. De aanslag van Émile Henry van 1894 had een grote impact had op Europa, maar over burgers wordt in de bovenstaande brief niets gezegd.[110] Als laatste komt ook het belang van informatie naar boven. Van de recherche bleek al dat zij (in elk geval in bepaalde periodes) de anarchisten scherp in de gaten hielden en ook veel gegevens over individuen bijhielden en nu worden deze gegevens ook op internationaal niveau belangrijk geacht om zo zicht te kunnen krijgen op het anarchisme en zo deze beweging/individuen te bestrijden. Op een klein met potlood beschreven papiertje dat bij deze brief zat, werd kort het antwoord van de hoofdcommissaris samengevat. Wegens praktische omstandigheden was hij niet in staat om deel te nemen aan de conferentie.[111] Of andere Amsterdamse ambtenaren wel als afgevaardigden vertrokken is niet duidelijk.

Ook in 1901 is er een directe aanleiding aan te wijzen voor de roep om een internationaal congres, net als die bij van 1898. De brief is opgesteld op 1 december 1901. Enkele maanden eerder, op 6 september werd de aanslag gepleegd op de Amerikaanse president McKinley en een week later op 14 september stierf hij aan de gevolgen ervan. Zijn opvolger Theodore Roosevelt hield op 3 december 1901 zijn eerste speech als president aan het Congres en daarin trok hij fel van leer tegen het anarchisme. Anarchisme was volgens hem een misdaad tegen 'the whole human race' en

[109] Ibidem.
[110] Merriman, *The dynamite club,* viii-xi.
[111] SA, Amsterdam, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 446, Ingekomen stukken Letter I. 1897-1903.

deze misdaad zou door naties strafbaar gesteld moeten worden in wetten.[112] "[L]ike piracy and that form of manstealing known as the slave trade; for it is of far blacker infamy than either."[113] In dezelfde speech riep Roosevelt ook op om beperkingen in te voeren tegen de immigratie van anarchisten en daarnaast riep hij op tot internationale samenwerking, hiervan was het congres in 1904 in Sint-Petersburg een gevolg.

De focus op immigranten past in de context van de tweede helft van de negentiende eeuw. De (historisch) criminoloog Margo de Koster deed onderzoek naar migranten en minderheden van de afgelopen eeuwen en stelt vast dat in de late negentiende eeuw de politiediensten in toenemende mate professionaliseerden en daarbij ook steeds meer 'wetenschappelijke' methodes gebruikten. "Zo werd het verzamelen van inlichtingen over specifieke bevolkingsgroepen die als 'verdacht' of deviant doorgingen voortaan beschouwd als basis van effectief politietoezicht."[114] Migratiecontrole ging tijdens de negentiende eeuw deel uitmaken van 'een uitgebreid corpus aan wetgeving' die centraal zou gaan staan in het beleid van ordehandhaving van de moderne natiestaat.[115] Een aanleiding voor de Amsterdamse politie om een 'verdachte vreemdeling' in de gaten te houden konden zijn 'politieke gevoelens' zijn, zo staat in de Algemene Order van 1910 beschreven dat vreemdelingen

> wier politieke gevoelens met het oog op de publieke rust aanleiding geven tot bijzonder toezicht op hunne gedragingen – de in het Algemeen politieblad gesignaleerde anarchisten daaronder begrepen [...] wordt [...] geen andere gedragslijn gevolgd dan die ten opzichte der overige vreemdelingen hiervoor gesteld."[116]

Als een vreemdeling volgens de politie gevaarlijke politieke gevoelens erop nahield kwam die onder verscherpt toezicht en mocht daarbij zich iets voordoen dan kon de vreemdeling worden uitgezet:

> "Van iedere handeling dier vreemdelingen die hen gevaarlijk voor de publieke rust kunnen doen achten en dus aanleiding zou kunnen geven tot eene

[112] Richard Bach Jensen, *The Battle against Anarchist Terrorism. An International History, 1878-1934* (Cambridge 2013) 259.
[113] Ibidem.
[114] Margo de Koster, "Migranten en minderheden in het vizier van staat en politie. Een langetermijnperspectief", *Tijdschrift voor Criminologie* 57:4 (2015) 426-441, aldaar 432.
[115] Ibidem, 429.
[116] SA, Amsterdam, 5225, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 172, Algemene orders, nrs 545-589. 1909 april 1 -1913 april 19, Algemene Order voor de politie, nr. 2433, 444, 5, 26, 14, 127, 278.

> beoordeling der vraag of zij krachtens art. 12 der Vreemdelingenwet behoren te worden uitgezet."[117]

Een anarchist kon daarmee pas worden uitgezet wanneer er sprake was van een handeling die een gevaar kon zijn voor de publieke rust. Het feit dat een vreemdeling er anarchistiche ideeën op nahield was dus niet genoeg voor een uitzetting. In de Verenigde Staten was er na de moord op McKinley een wet tot stand gekomen om de immigratie van anarchisten te weren. In 1903 kwam zo de 'Alien Immigration Act' tot stand.[118]

Meerdere keren is een specifieke aanslag de aanleiding geweest voor nationale overheden en de politiecorpsen om in actie te komen tegen het anarchisme. De aanslagen in Parijs van 1894 in een café en op de Franse president; de moord op Keizerin Elizabeth in 1898; en de moord op de Amerikaanse president 1901. Dit creëerde een gevoel van angst voor aanslagen in Europa. Duitsland nam in deze periode de leiding in de strijd tegen het anarchisme. Dit lijkt nu nogal verrassend, want Duitsland had relatief weinig last van anarchisten en anarchistische aanslagen zijn er eigenlijk nauwelijks geweest, zeker niet na 1895. Er waren in 1905 ongeveer 1700 anarchisten in het hele land en in Berlijn waren het er maar 170 terwijl in Amsterdam er in 1910 233 geregistreerde anarchisten waren.[119] Het was met name de keizer, Wilhelm II, die bang was voor een aanslag op zijn leven. Als krantenlezer werd hij vaak geconfronteerd met dit anarchistische geweld en kranten vroegen zich na de moord op de koning van Italië en McKinley ook vaak af: "Wie is de volgende?"[120]

De dreiging die de Amsterdamse politieleiding zag in het anarchisme werd in de Algemene Order onder meer vastgelegd als instructie voor het surveilleren van vergaderingen. Een belangrijk punt hierbij was het gevaar van groepsvorming die zou kunnen leiden tot onrust. Ditzelfde gold ook voor de sociaaldemocraten, waar de politie ook regelmatig gevechten had. Beide groepen werden ook in de gaten gehouden voor het in bezit zijn van explosieven of ontplofbare stoffen. Deze angst voor dynamietaanslagen kwam voornamelijk voort uit de internationale context. Aanslagen op staatshoofden waren een belangrijke aanleiding om de samenwerking te zoeken met andere politiecorpsen in Europa en de Verenigde Staten. De politie wisselde informatie uit om zo de anarchisten (uit het buitenland) beter in de gaten te kunnen houden. Zodoende was er ook op internationaal niveau aandacht voor de (mogelijke) anarchisten die over de landsgrenzen trokken.

---

[117] Ibidem.
[118] Julia Rose Kraut, "Global Anti-Anarchism: The Origins of Ideological Deportation and the Suppression of Expression", *Indiana Journal of Global Legal Studies* 19:1 (2012) 169-193, aldaar 180.
[119] Ibidem, 260; Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis,* 292.
[120] Jensen, *The Battle against Anarchist Terrorism*, 261.

De ontwikkeling van nieuwe technologieën maakte deze samenwerking en informatie-uitwisseling makkelijker.

Conclusie

Samenvatting

In dit onderzoek stond de vraag centraal hoe de Amsterdamse politie anticipeerde op signalen van dreiging door anarchisten in de periode 1894-1902. Gedurende deze periode hebben de politie en de daaronder vallende recherche zich op sommige momenten intensief beziggehouden met het anarchisme. Deze vielen veelal samen met anarchistische incidenten in Europa of met een bijzondere binnenlandse gelegenheid, zoals de inhuldiging van koningin Wilhelmina.

In het eerste hoofdstuk is uiteengezet hoe het Amsterdamse politieapparaat eruitzag. De tweede helft van de negentiende eeuw kenmerkte zich door een aantal hervormingen van het politieapparaat waarmee de politie werd geprofessionaliseerd. Het aantal agenten werd uitgebreid, de nachtwacht werd afgeschaft en de recherche werd een aparte tak van de politie die zich expliciet ging bezighouden met de opsporing van personen. Deze ontwikkelingen deden zich ook voor in andere steden in Europa. De politie ging zich ook niet meer enkel richten op de het onderdrukken van onrust, maar hield zich ook bezig met de preventie van misdaad.

Die preventie van misdaden kwam naar voren in het tweede hoofdstuk waarin onderzocht werd welke informatie de politie/recherche op het hoofdbureau had over de vermeende anarchisten. Ook werd er gekeken hoe de politie anarchistische activiteiten probeerde te voorkomen. Agenten hadden het doel om groepsvorming te voorkomen of in elk geval om groepen anarchisten goed in de gaten te houden. Het leeuwendeel van het onderzoek en de aanpak van anarchisten was voor de recherche. Zij hielden een grote administratie bij over vermeende anarchisten. Er werden register, indexen en rapporten opgesteld om de anarchisten te kunnen observeren. De informatie over de verdachte personen werd vergaard door anarchistische vergaderingen met de aanwezigen bij te houden, anarchisten te volgen en hun woningen in de gaten te houden, contactonderzoek te doen en door informatie via derden te krijgen. Een aparte tak binnen het anarchistenonderzoek betrof de vreemdelingen. Anarchisten zouden over de landsgrenzen trekken en in Amsterdam vertoeven. Bij deze onderzoeken werd met name uitgegaan van het gevaar voor staatshoofden, een geliefd doelwit van anarchisten in deze tijd.

De angst voor aanslagen werd vooral ingegeven door aanslagen uit het buitenland. In het derde hoofdstuk stond deze dreiging die van anarchisten uitging centraal met daarbij de

internationale context. In de Algemene Order werden regels opgesteld voor de politie en over vergaderingen werd gezegd dat nadat de bijeenkomst afgelopen was de agenten erop moesten toezien dat de aanwezigen allemaal uit elkaar gingen. De groepsvorming zou een bron van onrust kunnen zijn geweest. De politie had al ervaring met de sociaal-democraten die al vanaf 1885 regelmatig onrust veroorzaakten. Aanslagen met explosieven moest voorkomen worden en daarom stelde de hoofdcommissaris regels op voor het onderzoek naar ontplofbare stoffen. Om de anarchisten nog beter te kunnen bestrijden werd ook de internationale samenwerking opgezocht die door het gebruik van nieuwe technologische ontwikkelingen mogelijk waren geworden. Ook hier waren anarchistische aanslagen vaak de aanleiding om tot een betere informatie-uitwisseling te komen met buitenlandse politiecorpsen.

Veiligheidsdispositief

Al met al lijkt het erop dat de anarchistische beweging in Amsterdam vergeleken met het buitenland weinig voorstelde. Voor het veiligheidsdispositief maakt dit weinig uit, want hierin staat niet de daadwerkelijke reële gevaar centraal. Het gaat om het samenspel van machtsrelaties op een bepaald moment in de tijd: het is enerzijds de praktische toepassing van nieuwe informatie-, communicatie- en transporttechnologieën en anderzijds de nieuwe opvattingen en ideeën over veiligheid en het bijbehorende beleid.[121]

De Amsterdamse politie (en politiecorpsen over heel Europa) ontwikkelden in de loop van de negentiende eeuw een nieuw idee over veiligheid. Het voorkomen van misdaad werd steeds belangrijker in plaats van enkel het onderdrukken ervan. In de strijd tegen het anarchisme is dit te zien aan de hand van alle surveillances die werden gehouden bij vergaderingen en de vermeende anarchisten die in de gaten werden gehouden. Daarnaast werden ook de vreemdelingen in de gaten gehouden door onder meer logementen te controleren. Deze controles werden ook verankerd in de voorschriften zoals die te vinden zijn in de Algemene Order van de politie. Op internationaal niveau werd er gepoogd om de samenwerking tussen de politiecorpsen te verbeteren. Zij hadden samen met de nationale overheden het idee dat die samenwerking voor meer veiligheid zou zorgen. Als gegevens onderling met elkaar werd uitgewisseld dan kon daarmee het anarchisme beter bestreden kunnen worden. Het eerste politiecongres van 1898 te Rome is een goed voorbeeld van hoe de nationale overheden dachten hoe de veiligheid binnen Europa beter gewaarborgd kon

[121] De Graaf, "Van 'helsche machines'", 316.

worden. Dit nieuwe idee over veiligheid kwam mede tot stand door de verschillende aanslagen die werden gepleegd op staatshoofden in de jaren 1890 en begin twintigste eeuw. De angst die dit aanwakkerde zorgde er als het ware voor dat politiediensten zich genoodzaakt zagen om informatie met andere bureaus in het buitenland uit te wisselen om zo beter zicht te kunnen krijgen op de anarchisten en hun acties en bewegingen door verschillende landen.

Deze informatie-uitwisseling was alleen niet mogelijk geweest als de technologie ervoor niet aanwezig was geweest. De nieuwe informatie-, communicatie- en transporttechnologieën stelden de politie in staat om anarchisten in de gaten te houden en om sneller te communiceren met buitenlandse corpsen. Door middel van de telegraaf konden zo signalementen van anarchisten worden doorgegeven, maar zo konden ook de bewegingen van anarchisten worden doorgegeven en kon er een waarschuwing uitgaan. Door ook foto's te gebruiken konden de agenten en rechercheurs de verdachte personen nog eenvoudiger op straat herkennen. Een net zo belangrijke 'nieuwe' informatietechnologie was de administratie. Hoewel deze natuurlijk al veel langer bestond was deze van groot belang in het opsporen en het nalopen van anarchisten. Eind negentiende eeuw breidden politiecorpsen snel uit en hiermee breidde de administratie zich ook uit. Door ook de politie te professionaliseren was het mogelijk om er een uitgebreide bureaucratie op na te houden. Deze stelde de politie in staat om anarchisten actief te volgen en alles te registreren. Zonder de administratie was het waarschijnlijk bijna onmogelijk geweest om alle gegevens bij te houden. Het was niet zozeer een nieuwe techniek, maar door de hervormingen van de Amsterdamse politie behoorde het nu wel tot de mogelijkheden.

De Amsterdamse politie anticipeerde op de signalen van anarchistische dreiging door in eerste instantie veel informatie te verzamelen over alle personen die verdacht werden van anarchistische activiteiten of sympathieën. De politie verzamelde die informatie in Amsterdam door veel verscheidene tactieken te gebruiken, maar ook door informatie uit te wisselen met hun internationale contacten. Om anarchistische activiteiten te voorkomen hielden de rechercheurs veel anarchisten en hun logementen in de gaten en bezochten ze vergaderingen. Vreemdelingen werden daarbij in het bijzonder in de gaten gehouden, omdat bij aanslagen in het buitenland veelal vreemdelingen de daders waren.

Slotbeschouwing

Hoewel de Amsterdamse politie zich op sommige momenten zich veel bezighield met de anarchisten in de stad, waren er maar weinig echte anarchistische incidenten. Beatrice de Graaf had al gesteld dat de 'echte anarchismezaken' terecht zouden komen in het Archief van de minister van

Justitie.[122] Dit is geen onwaarschijnlijke aanname, maar hierdoor blijven lokale archieven, zoals die van Amsterdam buiten beschouwing terwijl de politie juist op lokaal niveau zich veel bezighield met het anarchisme. Het beleid van politiecorpsen zijn belangrijk om te onderzoeken als we het veiligheidsbeleid in deze periode beter willen begrijpen. Daarom is er meer vervolgonderzoek nodig naar de archieven van lokale politiecorpsen.

Een ander belangrijk punt waar meer onderzoek naar zou moeten komen is het gevoel van angst dat leefde onder autoriteiten en de politieleiding/recherche. In dit onderzoek is aangetoond dat de angst voor anarchistische aanslagen er onder meer toe leidde dat het beleid werd aangepast. Hoe die rol van angst precies werkte is niet helemaal duidelijk. Een systematisch onderzoek naar de rol van de media en het effect ervan op de veiligheidsdiensten is nog maar nauwelijks uitgevoerd. Verhalen over vermoorde staatshoofden konden overal in Europa op veel aandacht in kranten rekenen. Tevens moeten we niet vergeten dat de politiediensten verkeerden in een omgeving waarin er continu aandacht was voor dreiging van het anarchisme. De globalisering die in de negentiende eeuw plaatsvond waarbij er steeds meer netwerken tussen verschillende buitenlandse politieafdelingen kwamen, kan ook bijgedragen hebben aan het gevoel van onveiligheid. Dat informatie over anarchisten zo makkelijk werd uitgewisseld met anderen kan ervoor gezorgd hebben dat de politie en recherche zich steeds meer over de anarchisten gingen buigen doordat de informatie over die personen steeds meer beschikbaar werd. In Amsterdam heeft nooit een echte anarchistische aanslag plaatsgevonden al waren er wel enige anarchistische activiteiten. De politieagenten en rechercheurs hebben zich desalniettemin ingezet om de dreiging van het anarchisme in hun stad te bestrijden. Of de gevaren van het anarchisme nu reëel waren of niet.

[122] De Graaf, "Van 'helsche machines' en Russische provocateurs", 330.

Bronnen

Archief

Stadsarchief Amsterdam (SA), Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 164, Stukken met gegevens voor het jaarverslag, N.B. Met minuten van jaarverslagen over 1903-1920, Algemeene Order voor de Politie. Nr. 556 R. Onderwerp: Vergaderingen.

SA, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 167, Registers van regelingen van dienst, algemene orders en diensttelegrammen. 1895 december 11-1909 november 12, 1897 mei 11-1901 mei 3.

SA, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 172, Algemene orders, nrs. 545-589. 1909 april 1 –1913 april 19, Algemene Order voor de politie, nr. 2433, 444, 5, 26, 14, 127, 278.

SA, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 179, Regelingen van dienst (sinds 1902 dagorders) en mededelingen betreffende evenementen, 1897-1898.

SA, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 859, Index op gefotografeerde anarchisten. Z.j.

SA, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 860, Register van Nederlandse anarchisten. Ca., 1894.

SA, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 862, Index op stukken betreffende anarchisten en anarchisme met vermelding van portefeuille en volgnummer. Z.j.

SA, Archief van de Gemeentepolitie (5225), inv.nr. 863, Register van rapporten betreffende het toezicht op anarchisten en verdachte vreemdelingen. 1903 mei 11 – 1907.

Gepubliceerde bronnen

Cohen, Alexander, *Van anarchist tot monarchist* (Amsterdam 1936).

Literatuur

Altena Bert, "Anarchism as a Social Movement, 1870-1940", *Sozial. Geschichte Online* 18 (2016) 15-62.

Altena, Bert, "Review: Jan Willem Stutje, Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair", *Low Countries Historical Review* 128:2 (2013)

Bevir, Mark, "The Rise of Ethical Anarchism in Britain, 1885-1900", *Historical Research* 69:169 (1996) 143-165.

Bos Dennis, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam 2001).

Deflem, Mathieu, *Policing World Society. Historical Foundations of International Police Cooperation* (Cambridge 2002).

Eitel, Florian, *Anarchistische Uhrmacher in der Schweiz. Mikrohistorische Globalgeschichte zu den Anfängen der anarchistischen Bewegung im 19. Jahrhundert* (2018).

Emsley Clive, Weinberger Barbara*, Policing Western Europe. Politics, Professionalism, and Public Order*, 1850-1940 (Westport 1991).

Fijnaut, Cyrille, *Op dat de macht een toevlucht zij? Een historische studie van het politieapparaat als een politieke instelling* (Arnhem 1979).

Graaf, Beatrice de, "Van 'helsche machines' en Russische provocateurs – De strijd tegen het anarchism in Nederland", *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125:3 (2012a) 314-331.

Graaf, Beatrice de, "De historisering van veiligheid. Introductie", *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125:3 (2012b) 305-313.

Jensen, Richard Bach, "The Secret Agent, International Policing, and Anarchist Terrorism: 1900-1914", *Terrorism and Political Violence* 29:4 (2017) 735-771.

Jensen, Richard Bach, *The Battle against Anarchist Terrorism. An International History, 1878-1934* (Cambridge 2013).

Jensen, Richard Bach, "The International Campaign Against Anarchist Terrorism, 1880-1930s", *Terrorism and Political Violence* 21:1 (2009) 89-109.

Jensen, Richard, "Daggers, Rifles and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenht Century Europe", *Terrorism and Political Violence* 16:1 (2004) 116-153.

Jensen, Richard Bach, "The International Anti-Anarchist Conference of 1898 and the Origins of Interpol", *Journal of Contemporary History* 16:2 (1981) 323-347.

Jun, Nathan, "Romantic Anarchism: Asceticism, Aestheticism, and Education", *Literature Compass* 13:1 (2016) 34-43.

Kassel, Whitney, "Terrorism and the International Anarchist Movement of the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Studies in Conflict & Terrorism* 32:2 (2009) 237-252.

Klem, W.M., "Dynamiet onder de Dam. De rol van de anarchistische samenzwering bij de institutionalisering en professionalisering van Nederlands veiligheidsbeleid: 1881-1914" (Research Masterthesis, 2013).

Kraut, Julia Rose, "Global Anti-Anarchism: The Origins of Ideological Deportation and the Suppression of Expression", *Indiana Journal of Global Legal Studies* 19:1 (2012) 169-193

Margo de Koster, "Migranten en minderheden in het vizier van staat en politie. Een langetermijnperspectief", *Tijdschrift voor Criminologie* 57:4 (2015) 426-441.

Levy, Carl, "Anarchism, Internationalism and Nationalism in Europe, 1860-1939", *Australian Journal of Politics and History* 50:3 (2004) 330-342.

Linden, Jaap van der, "De ontwikkeling van het Amsterdamse politieapparaat (1840-1940)" in: Sjoerd Faber eds., *Criminaliteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 1989) 41-50, aldaar 44.

Manneke, Nelleke, *Uit oogpunt van policie. Organisatie en repressie in Rotterdam tussen 1870 en 1914* (Arnhem 1992).

Marshall, Peter, *Demanding the Impossible. A History of Anarchism* (2008).

Meershoek, Guus, *De geschiedenis van de Nederlandse politie. De Gemeentepolitie in een veranderende samenleving* (Amstedam 2007).

Meershoek, Guus, "De stad onder toezicht. Het gezag over de openbare ruimte. 1878-1918" in: Piet de Rooy eds., *Waakzaam in Amsterdam. Hoofdstad en politie vanaf 1275* (Amsterdam 2011).

Merriman, John, *The dynamite club: how a bombing in fin-de-siècle Paris ignited the age of modern terror* (New Haven 2016).

Messer-Kruse, Timothy, *The trial of the Haymarket Anarchists: terrorism and justice in the Gilded Age* (2011).

Miller, Martin A. *The Foundations of Modern Terrorism. State, Society and the Dynamics of Political Violence* (2012).

Newell, Michael E., "How the normative resistance of anarchism shaped the state monopoly on violence", *European Journal of International Relations* 25:4 (2019) 1236-1260.

Ó Donghaile, Deaglán, "Anarchism, anti-imperialism and "The Doctrine of Dynamite", *Journal of Postcolonial Writing* 46:3-4 (2010) 291-302, aldaar 296."

O'Mally Pat en Steven Hutchinson, "Reinventing Prevention. Why Did 'Crime Prevention' Develop So Late?" *The British Journal of Criminology* 47:3 (2007) 373-389.

Rübner, Hartmut, "Kampf gegen die Attentäter und Verschwörer. Anarchismus in den „Terrorist Studies" – ein Forschungsüberblick", *Sozial. Geschichte Online* 16 (2015) 9-52.

Shpayer-Makov, Haia, "Anarchism in British Public Opinion 1880-1914", *Victorian Studies* 31:4 (1988) 487-516.

Spierenburg, Pieter, "Sociale controle, misdaad en het geweldsmonopolie. De veranderende rol van de politie", *BMGN – Low Countries Historical Review* 123:3 (2008) 394-402.

Stutje, Jan Willem, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantisch revolutionair* (Amsterdam 2012).

Turcato, Davide, "European Anarchism in the 1890s: Why Labor Matters in Categorizing Anarchism", *Working USA: The Journal of Labor and Society* 12 (2009) 451-466.